

Îndreptățire

Sub revoluție cînd, paradoxal, se impune re conexarea noastră atîtor tradiții frînte, curmate sau uitate, apariția într-acest "Buletin al Comisiei Naționale a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice", tocmai în anul 1990 - al comemorării a treizeci de ani de la moartea lui G.M. Cantacuzino a unui Dicționar - nu trebuie să surprindă.

Între 1939 și 1947 ilustrul arhitect a făcut să apară "Simetria", ale cărei numere, "caiete de artă și critică", reprezentau, asemeni altor publicații ale vremii, precum "Revue Historique du Sud-Est Europeen", "Dacia", "Zalmoxis. Revue des Etudes Religieuses", "Daco-Romania", apogeul cultural al României Mari. "Simetria", ca mai toate marile periodice ale vremii, și, într-un sens, mai mult decît acelea, reflectă tragedia românească a smulgerii din făgașul unei evoluții firești și a împingerii în infernul totalitar. Reflectare normală ținînd seama de personalitatea lui G.M. Cantacuzino și de orientarea "Simetriei" dincolo de specificul unei reviste de arhitectură spre orizonturile largi, estetice și etice ale spiritualității vremii și tuturor timpurilor. Dar despre această confruntare a "Simetriei" și sufletului ei cu istoria se impune o mai atentă zăbavă altcîndva.

Declarația inaugurală a noii reviste din toamna anului 1939, în afara definirii "formației plastice" a creatorului român, era un apel la ordine: "experiențele nu sînt valabile decît după o coordonare critică a rezultatelor"¹. Cred că de aici provine gîndul **Dicționarului**, rubrică susținută apoi prin remarcabile contribuții ale lui G.M. Cantacuzino însuși, Matila Ghyka, Tudor Vianu. "Inițiativa de a alcătui un Dicționar estetic și critic al unor noțiuni legate de domeniul artei - conchidea Virgil Ierunca- a

fost dintre cele mai fericite, într-un peisaj cultural ca al nostru lăsat prea adesea pe seama improvizăției și impresionismului estetic"². Dar prin sensibilitate și educație, G.M. Cantacuzino depășește programul inițial, și, grație deosebitului talent poetic, atît de prețuit de lorga, în reconstituirea trecutului, a reușit să cuprindă cu mult mai mult din viața oamenilor ce au fost. Interesul său s-a deplasat, cu o remarcabilă mobilitate, de la termenii tehnici (armonie, axă, coloană, compoziție, cupolă, desen, extrados, intrados, formă, ordin, plastică, plastic, problema, tema, profil, ritm, tehnică), la caracterizarea unor mari etape de creație și noțiuni filozofico-estetice (clasicism, convențional, progres), pînă la viziunea sintetică asupra contribuției artistice a Athenei, Bizanțului, Moldovei și Romei.

Reluarea astăzi, după mai bine de patru decenii de la suprimarea "Simetriei", a Dicționarului în paginile "Buletinului Comisiei Naționale a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice" îmi pare o necesitate a Revoluției, a imperativelor de critică, metodă și ordine ale timpului. Noul Dicționar va discuta cu precădere terminologia legată de monumente, ansambluri și situri istorico-arheologice, fiind însă deschis oricăror orizonturi, viziuni estetice și istorice asupra originilor și evoluției civilizațiilor de azi.

SERGIU IOSIPESCU

Bastion (fr. *bastion*, vfr. *bastillon*, engl. *bastion*, it. *bastione*, germ. *Bollwerk*, Bastei, mag. *bastya*, pol. *bastia*). Termenul, folosit în fel și chip pentru a desemna cele mai diverse tipuri de tunuri de flancare din antichitate și pînă în vremurile noastre, are totuși o semnificație proprie tirzie, medievală și modernă, îndeajuns de precisă. Bastionul este o lucrare de fortificație de obicei cu un *relief* redus pe plan romboidal ieșind din incinta unei cetăți, compusă la exterior din două fețe reunite în unghi și două flancuri terminate cu un gît prin care se leagă de *curtine*.

Apariția și evoluția bastionului, a sistemului de fortificație bastionară a fost determinată de revoluția tehnicilor militare, cu precădere a modernizării artileriei în a doua jumătate a secolului al XV-lea și în veacul următor. Forma noii lucrări de fortificație era menită să asigure o flancare mai eficientă a curtinelor adiacente, acoperite, de la di-

¹ G.M. Cantacuzino, *Simetria*, ed. Ion Cușă - V. Ierunca, Paris, f.a. Folosim această ediție apărută în admirabile condiții grafice, deși fără majoritatea ilustrațiilor originalului, întrucît textele publicate de Adrian Anghelescu - G.M. Cantacuzino, *Izvoare și popasuri*, Editura Eminescu, București, 1977, au fost trunchiate.

² G.M. Cantacuzino, *Simetria, Cuvînt înainte de Virgil Ierunca*, p.14

stanță și de aproape, de pământ, amenajarea comunicațiilor legate de ea au condus la accepțiunea semantică actuală bașcă (bastie), beci, pivniță. Sub anul 1620 memoriile lui Miron Costin oferă și echivalentul otoman al celui tip de bastion: "ce făcuse leșii în cele trei dzile o tabie, adică o baștă denafară de șanțuri, de care nu luasă turcii aminte, ce și de la șanțuri și den tabie dîndu tare leșii foc, au căutat turcilor a să da înapoiu" (Letopiseț, IX, 25).

Ca și întreaga fortificație a epocii, bastioanele au un relief scăzut, se îngroapă în teren spre a oferi o țintă redusă focului artileriei asediatoare. Construite din mase mari de pământ, bastioanele au fețele, flancurile și gîturile palisadate sau zidite, de obicei în cărămidă, avantajoasă prin sfîrșimare, periculoasă în cazul impactului proiectilelor.

Miezul bastioanelor se poate afla la același nivel cu coama zidului curtinelor (bastioane pline), bateriile amplasate în ele și servanții lor fiind apărați de un parapet; sau mai jos de acel nivel (bastioane goale), dar atunci bateriile se află dispuse pe o platformă (cavaller) interioară, dominînd împrejurimile peste parapete, spre a orienta și face eficace focul.

Protejarea gîturilor bastioanelor se făcea adesea prin prelungirea flancurilor, formînd adevărate urechi, adăpostitoare și ale unor comunicații subterane cu șanțul împrejmuitor.

Sistemul de fortificare bastionar a fost, și el, rodul Renașterii italiene, printre inițiatorii din a doua jumătate a veacului al XV-lea remarcîndu-se sienezul Francesco di Giorgio Martini. Îngemănăt căutărilor dintîi pentru o urbanistică ideală, sistemul bastionar a fost popularizat în Europa centrală și nordică grație schițelor lui Albrecht Dürer.

În Franța bastionarea a fost teoretizată de contele Blaise-François de Pagan (*Traité des Fortifications*, 1645); elevul de geniu al acestuia a fost ilustrul Vauban (1633-1707) care, susținut de monarhia lui Louis XIV, a dus la perfecțiunea practică a sistemului.

În țările române bastionarea se răspîndește mai întîi în voievodatul Transilvaniei, prin arhitecții italieni comandanți de familie regală Zapolya și guvernatorul militar imperial romano-german generalul Giovanni Battista Castaldo.

Prima fortificație bastionară transilvană a fost descoperită arheologic la vechea cetate Tăuți. Cea mai spectaculoasă realizare a sistemului "italian vechi" este fortăreața Gherlei, construcție începută la 1535 după planurile arhitectului Domenico de Bologna. Sistemul "italian nou" este ilustrat magnific încă, și în pofida degradărilor actuale, de cetatea Oradei Mari, fortificație pentagonală din cărămidă, cu înălțimea bastioanelor și curtinelor de 9-10 m. Terminologic, în limba oficială a țării - latina, bastioanele sînt menționate drept *propugnacules*, denumire sugestivă pentru poziția înaintată și rolul defensiv activ al acestor lucrări fortificate.

În principatele române Moldova și Țara Românească folosirea bastioanelor întîmpină în opera memorialistică a marelui logofăt Miron Costin (1633 - 1691), în legătură cu luptele forțelor polono-moldave (Jan Zamoyski, Ieremia vodă Movilă) cu tătarii la 1595: "n-au putut răbda leșii fără șanțuri, cît au văzut atîta putere, ce s-au întărit tabăra cu șanțuri prin pregiur și au făcut cu socoteala lui Zamoyski hatmanul și denafară de șanțuri băști de pămîntu, de la șanțul taberei așe departe, cît ajunge glonțul pușcei; și într-acele băști au scos și Zamoyskii oastea leșească împotriva grosimei cei tătarăști; năvălîia tătarîi cu toată oastea asupra leșilor, ce leșii sta neclătiți și din băști da tunurile; dosul iarăș să le ia, nu putea tătarîi de tabără, și așea au stătut războiul într-acea dzi (...)" (Letopiseț, I, 9). Textul, edificator pentru înțelegerea tacticii apărării fortificațiilor bastionare de campanie, relevă, așa cum a observat de altfel, B.P. Hasdeu în *Etymologicum Magnum Romaniae* - vechea denumire a bastionului, *baște* (pl. *băști*), din polonul *baszta*, provenind la rîndu-i, ca și maghiarul *bastya*, din germanicul *Bastei*. Îngroparea acestui

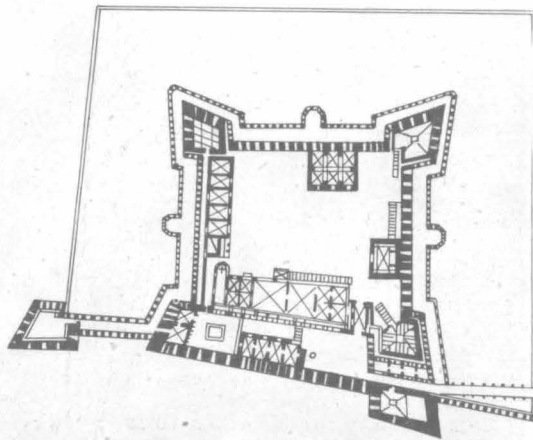
tip de fortificație de pămînt, amenajarea comunicațiilor legate de ea au condus la accepțiunea semantică actuală bașcă (bastie), beci, pivniță. Sub anul 1620 memoriile lui Miron Costin oferă și echivalentul otoman al celui tip de bastion: "ce făcuse leșii în cele trei dzile o tabie, adică o baștă denafară de șanțuri, de care nu luasă turcii aminte, ce și de la șanțuri și den tabie dîndu tare leșii foc, au căutat turcilor a să da înapoiu" (Letopiseț, IX, 25).

Dincolo de receptarea lingvistică, avantajele apărării bastionare, permanente sau semipermanente (de campanie), au determinat adaptarea sa în țările române, principala înfăptuire, omogenă planimetric și funcțional, fiind cetatea *Țirgoviștei* (1644-1645), din vremea domniei lui Matei Basarab. Sporadic au mai fost ridicate fortificații bastionare de pămînt pentru nevoile unor campanii, precum acelea ale oastei regelui polon Jan III Sobieski în Moldova, la Mănăstirea Zamca (Suceava), păstrată pînă astăzi. O mențiune aparte se cuvine Dobrogei și Moldovei pontice, unde administrația militară otomană a edificat, mai ales în secolul XVIII și sub diriguirea unor ingineri de geniu francezi, cîteva incinte bastionare, precum aceea redată aici, după o fotografie aeriană inedită, de la Tulcea.

În secolele XVI-XVIII, numeroase castele medievale transilvane au fost înconjurate de incinte bastionare, între ele Făgărașul. O deosebit de interesantă dublare a unui turn rotund de un bastion se întîlnește la Racoșul de Jos (Covasna). Uneori, la castelul din Medieșul-Aurit (Satu Mare), de pildă, pe planul unei fortificații bastionare s-a ridicat o construcție înaltă (comanditar Sigismund de Lonya, 1630), cu 2-3 caturi, pierzîndu-se, astfel, specificitatea tipologică. În acest sens doar poate fi vorba de turnuri bastionare.

Folosirea eronată a termenului de bastion - aplicat unor turnuri poligonale sau chiar rotunde antice și medievale - se explică, de cele mai multe ori, prin însăși originea și evoluția cuvîntului în limba franceză. Importat, probabil, din Italia renascentistă, el a fost ortografiat mai întîi *bastillon*, deopotrivă diminutivul cuvîntului *bastille*. Or *bastille* (provencal *bastida* - construcție izolată, din lat. pop. *bastire*) era, inițial, o fortificație medievală detașată, și mai tîrziu un castel flancat de turele. Universală celebritate a Bastiliei, întemeiată la 1370 la poarta Saint-Antoine a Parisului, a

Fig.1.Cetatea bastionară a Gherlei-însăși barbacana este bastionară

făcut ca acest tip de fortificație să fie, de mai multe ori, modelul mental pentru analiza istorico-arhitectonică a unor castele, cetăți sau incinte urbane, categorisite astfel abuziv drept bastioane.

Știință și artă deopotrivă, fortificația, castelologia trebuie să aibă și în cazul bastionului un limbaj corect, istoric.

Cu o evidentă aspirație spre perfecțiunea geometrică a planului, mărturii ale unei neasemuite ingeniozități tehnice, ingineresti în echilibrarea maselor de pământ, a zidărilor, subteranelor, admirabil decorate cu sculpturi renaștiste sau baroce, fortificațiile bastionare de pământ, piatră sau cărămidă din țările române ale secolelor XVI-XVIII reprezintă monumente istorice de interes major, național și internațional, a căror conservare și restaurare se impune cu prisosință.

SERGIU IOSIPESCU

BIBLIOGRAFIE

Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XI au XVI siècle*, vol.I-X, Paris, 1858-1868.

Inventaire Général des Monuments et des Richesses Artistiques de la France. Principes d'analyse scientifique, *Architecture, Methode et Vocabulaire*, vol.I-II, Paris, 1972. *Burgen und Feste Plätze*, Glossarium Artis, Tübingen, 1977.

Prosper Merimée, *Studii asupra artelor în evul mediu*, București, 1980.

Gheorghe Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1972.

Fig.2. Fortificația bastionară Tulcea

Fig.3. Racoșul de Jos - Castelul.

